

Andó Sándor ezredes:

A HATÁRRENDÉSZETI FELADATOK PSZICHOLÓGIAI BIZTOSÍTÁSA

ÖSSZEFOGLALÓ: A magyarországi migrációs krízis kezdete óta az MH EK és az MH pszichológusai részt vettek a határ menti feladatokkal összefüggő koordinációs tevékenységekben. A pszichológusok felkészítették a katonai állományt, és értékes pszichoedukatív információkkal szolgáltak nekik a mentális egészségük megőrzésének céljából. Jelen írás célja, hogy pszichológiai szemszögből összegezze a határ menti tevékenységek különböző tapasztalatait.

KULCSSZAVAK: határrendészet, pszichológiai biztosítás, felkészítés, tapasztalatok

BEVEZETŐ

A 2015-ös év második felében Magyarországon, hasonlóan több európai országhoz, új helyzet állt elő a migráció vonatkozásában.¹ A Magyar Honvédség (MH) is feladatot kapott a helyzet kezelésében. Előljárári intézkedés értelmében az MH Egészségügyi Központ (MH EK) szervezte és hajtotta végre a feladat egészségügyi biztosítását.² Az intézkedés további alpontja alapján pszichológiai biztosítást is szükséges szervezni. Fontos kiemelni, hogy ez a biztosítás nem a „beérkezőkre”, hanem az MH-feladatban részt vevő személyi állományára vonatkozik. A biztosítást tehát az MH EK koordinálta, és azt saját állományával, valamint a Csapatpszichológiai Szolgálat munkatársaival hajtotta végre. A folyamatos kirendelések során figyelembe vették az adott katonai szervezet és csapatpszichológus aktuális feladatait és elfoglaltságait.

A feladat utolsó fázisában egy fő pszichológus teljesített szolgálatot, kéthetes vezénylési, váltási rendben az MH Alföldi Ideiglenes Alkalmi Kötelék (MH AIAK) állományában. A feladat végrehajtásának körülményeiről, szakmai munkájáról minden esetben jelentést készített az MH AIAK parancsnoka, valamint a szakmailag előljárári MH EK részére.³

Figyelemmel a feladat minősítési állapotára és a pszichológusi titoktartási kötelezettségre, jelen tanulmány általános megfogalmazásokat és tapasztalatokat tartalmaz.⁴

¹ Farkas Ádám et al.: A Magyar Honvédség feladatai, szerepének és helyzetének jogi aspektusai a tömeges migráció kapcsán. In: Tálas Péter (szerk.): Magyarország és a 2015-ös európai migrációs válság. NKE, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2017.

² Eredményes évet zárt az MH Egészségügyi Központ. <http://www.honvedkorhaz.hu/cikk/1289> (Letöltés időpontja: 2018. 02. 21.)

³ Pszichológiai osztály. <http://www.honvedkorhaz.hu/cikk/341> (Letöltés időpontja: 2018. 02. 23.)

⁴ Pszichológusok szakmai etikai kódexe (SZEK). Magyar Pszichológiai Társaság – Magyar Pszichológusok Érdekvédelmi Egyesülete, Budapest, 2004. <http://mpt.hu/wp-content/uploads/2014/10/Pszichol%C3%B3gusok-Szakmai-Etikai-K%C3%B3dex.pdf> (Letöltés időpontja: 2018. 02. 23.)

A PSZICHOLÓGIAI BIZTOSÍTÁS ELVEI

A pszichológiai biztosítás magában foglalja a honvédség személyi állománya irányában végzett pszichológiai szakmai ismeretek módszerspecifikus alkalmazását az egyes katona vagy alegység érdekében. Továbbá a pszichológiai biztosítás olyan szolgáltatások összességét nyújtja, amely támogatja a személyi állomány lelki egészségének és – fokozott helyzetben – elvárt szintű szolgálatképességének fenntartását. A biztosításban részt vevő pszichológus funkcionálisan preventív, tanácsadói és konzultatív jellegű tevékenységet végez.

A HATÁRRENDEZETI FELADATOT ELLÁTÓ ÁLLOMÁNY FELKÉSZÍTÉSE

Azzal együtt, hogy a feladatra tervezett állomány felkészítése különböző katonai feladathoz kapcsolódó ismereteket tartalmazott, a tematika pszichológiai ismereteket is magában foglalt. A bázis Szolnok volt, ahol a felkészítő pszichológusok alegységkötelék nagyságú csoportoknál végeztek ismeretátadást. A helyzet teljesen új volt, mert ebben a kontextusban még nem kapott feladatot a pszichológia. Erre kidolgozott anyag nem állt rendelkezésre, ezért a felkészítési tematika a misszióra kidolgozott programot vette alapul, amelynek kiemelt pontjai a stressz,⁵ a személyiség- és stressztolerancia, tömeglélektan, kulturális különbségek⁶ és a viselkedési szabályok köré csoportosultak. Figyelemmel a jelentős létszámú csoportokra, jellemzően pszichoedukatív módon lett végrehajtva a feladat, amely egy-egy csoport esetében nem nélkülözte az interaktív lehetőséget sem.

A felkészítést jelentős mértékben befolyásolta, hogy a végrehajtó állományt sokkal szélesebb körből jelölte ki az MH vezetése, azaz olyan szervezeteket is bevontak, amelyek nem, vagy alig rendelkeztek műveleti területen szerzett tapasztalattal. Ez az előzmény például az alkalmazás során, a valóságban, a parancsnoki állománynak jelentett komoly kihívást, hogy alkalmassá tegye ezt a heterogén „katonai” tapasztalattal rendelkező állományt a végrehajtásra.

A végrehajtók egyénileg is vegyes „várakozással” tekintettek a feladatra. Addig, amíg a missziós tapasztalattal rendelkezőknek a rutin segített sok feladatelemben, a rutinnal nem rendelkezők bizonytalan érzéssel⁷ várták az alkalmazásukat. Az pedig, hogy a feladat rendszeti jellegű volt, amelynek alapeleme a másik személlyel, egy csoporttal szembeni közvetlen beavatkozás, csak további bizonytalanságot válthatott ki. Az új helyzethez történő alkalmazkodás alatt nemcsak az új feladathoz való viszonyulást kell érteni, hanem a huzamos időn át fennálló jelentős fizikai és mentális terhelést is, a váltási időszakok pontos meghatározása nélkül, amelyre korábban nem volt példa. A vezető állomány határozott törekvése volt, hogy a katonák részére a lehető legtöbb információt biztosítsa a szolgálatukat befolyásoló körülményekről.

⁵ Jerry Suls: Az érzelmek, a stressz és a személyiség. In: Forgács József (szerk.): Az érzelmek pszichológiája. Kairosz Kiadó, Budapest, 2003, 381.

⁶ Keith Oatley – Jennifer M. Jenkins: Érzelmek. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 65.

⁷ Pál Ferenc: A szorongástól az önbecsülésig. Kulcslyuk Kiadó, Budapest, 2012, 341.

TAPASZTALATOK

A következő néhány gondolati egység rendszerezni igyekszik azokat a megfigyeléseket, valamint alkalmazási feltételeket (környezeti, infrastrukturális, elhelyezési, felszerelési, ellátási), amelyek az egyén emberi oldaláról hatással voltak a feladat ellátására, az egyén viselkedésére, feladathoz való viszonyulására.

A feladat ellátása vonatkozásában

A tevékenység – figyelemmel a folyamatosan fennálló, fokozott igénybevételre – jelentős fizikai és mentális erőfeszítést kíván a teljes személyi állománytól. Az első időszakban (2015. év ősz, tél) tapasztalt médiajelenlét nehezítő tényezőként volt értékelhető, hiszen a médiumok politikai érdekeik szerint ragadhattak ki képeket, pillanatokat a migránsokkal való tevékenységekből,⁸ amelyekben a katonák (és rendőrök) kiszolgáltatott helyzetbe kerültek. Ráadásul a rendészeti feladatok ellátása új készségek és tudás alkalmazását jelentette. Ezen készségek kialakításának előfeltételei eltérő mélységben voltak jelen a végrehajtó állomány – békebeosztásra történő – kiképzése során. Nem mindegy, hogy egy adott személy szolgálata során már közreműködött ilyen vagy hasonló feladatrendszerben (pl. missziós tevékenységhez kapcsolódóan), avagy sem; a rutin egyértelműen növeli a magabiztosságot és elősegíti a potenciálisan hatékonyabb végrehajtást. Azon katonai szervezetek állományának tagjai részéről, amelyek alaprendeltetésükből fakadóan jelentős mértékben eltérő szervezeti kultúrát képviselnek,⁹ az első és legfontosabb feladat volt elfogadni és tudatosítani önmaguk számára azt a feladatot, amelyet katonai mivoltukból következően kell végrehajtaniuk.

Az eltelt hosszabb időszak tapasztalatait figyelembe véve megállapítható: a Magyar Honvédségnek az új feladatrendszerbe bevont vezető és végrehajtó állománya egyre magabiztosabbá és hatékonyabbá vált, kivált a kezdeti időszakhoz képest. A részt vevő vezető- és törzsszállomány fontos szakmai készségeket szereztek a műveleti viszonyok közötti végrehajtásban, amely konvertálható tudást jelent a külföldi műveleti tevékenységben is. Elmondható, hogy a feladattal a személyi állomány döntő többségében azonosult, ahhoz pozitívan viszonyult. Ez tapasztalható volt a teljes, eddig eltelt időhosszmetszetben.

A végrehajtás különböző időszakában, eltérő létszámmal, az önkéntes tartalékos állományt is alkalmazták. Ezen állomány vonatkozásában felmerült kihívások jellemzően az elhelyezéssel, az aktív időszakban betöltött beosztással és viselt rendfokozattal, valamint az aktuális státus adta lehetőségekkel voltak kapcsolatosak.

A feladat feltételeinek vonatkozásában

A végrehajtási feltételek biztosítása a „Közös Akarat-I” (megelőzően: IBH, HF-15) feladat egyik legfontosabb pontja, ugyanis végső soron ezen múlik a végrehajtás sikere: a részt vevő személyi állomány elemi szükségleteinek (élelmezés, ruházat, pihentetés, infrastruktúra stb.) deficitje vagy nem megfelelő színvonalon történő kielégítése komoly hatással bírt a

⁸ Migrant crisis: Clashes at Hungary–Serbia border. <https://www.bbc.co.uk/news/world-europe-34272765> (Letöltés időpontja: 2018. 03. 04.)

⁹ Szegedi Péter: Gondolatok a Magyar Honvédség szervezeti kultúrájának fontosságáról. Repüléstudományi Közlemények, 2011. 04. 15. http://www.repulestudomany.hu/kulonszamok/2011_cikkek/Szegedi_Peter.pdf (Letöltés időpontja: 2018. 03. 07.)

hadrafoghatóságra. Mindezen elemi szükségletek hiányosságai, mind a fizikai környezetből fakadó hatások (hőmérséklet, csapadék, meteorológiai tevékenységek) folyamatos stresszorként voltak jelen.¹⁰

Fizikai környezet, elhelyezés. Több helyszínen az indulásnál meglehetősen kezdetleges elhelyezési, pihentetési feltételek voltak. Az eső, szél, hideg, meleg elleni nem hatékony védekezés (ruházat, egyéni védőeszközök) diszkomfortérzetben jelentkezik a katonánál. Ha ez huzamos időn keresztül, pl. a teljes szolgálati időben vagy ismétlődően több napon keresztül fennáll, akkor ez egészségi állapotromlásban (légúti, ízületi, reumatikus stb.) kumulálódhat, és személyi hiányt generálhat a kontingensnél. Ha a meteorológiai hatások nem is, de az ellene való védekezésben a lehetőségek, feltételek befolyásolhatók voltak.¹¹

A kezdeti időszakban a szálláshelyek kiválasztását a kényszerűség befolyásolta, és kevésbé érvényesült az a szempont, hogy azok az elhelyezendő állomány számára hosszabb távon megfelelőek-e. Több helyen olyan feltételek között töltöttek a katonák több hetet, amelyek nem voltak kellőképpen alkalmasak arra, hogy ott tényleges pihenés, regeneráció történjen. Ilyen volt Mélykút-Öregmajor vagy Homorúd. A fokozatosan kialakuló fáradtságtól a katonák fizikailag is gyengébbek lesznek, érzelmileg ingerültebbek, frusztráltabbak.

A folyamatos fizikai diszkomfortérzet pszichés diszkomfortérzessel párosul. Az éberség, a reakcióidő csökken, a fizikai és pszichés fittség alulműködik. Nő az esetleges fegyveresértések száma, amelyben nem kifejezetten a szándékosság, hanem a katona személyes komfortérzetének az egyensúlyban tartása dominál. Ez megjelent pl. a külső környezet (sátor, melegedő sátor, magasfigyelő stb.) alakításában, kevesebb járőrözésben. A katonában a negatív érzelmek elterelik a figyelmet a feladattól, amelyben fókuszra önmagára és a helyzetre irányul. A magassági figyelőpontok kialakítása (pl. a nyitottsága miatt) alkalmatlan arra, hogy az ott szolgálatot teljesítő katona védekezni tudjon az átfújó szél, csapadék ellen; előfordulhat, hogy oda nem illő módon igyekszik ezt kompenzálni, veszélyeztetve a megfigyelés hatékonyságát. Ez a hibás vagy szabálytalan cselekvés sokszor nem is tudatosul a katonában, gyakran csak ellenőrző elöljáró fedi fel.

Javaslatként fogalmazódtak meg: az elhelyezési körletekben nagyobb személyes tér kialakítása, a személyes felszerelések részére szekrények, ruhafogasok biztosítása, a magassági figyelőpontok zárttá alakítása, természetesen a megfigyelés zavartalan biztosításával. Végző soron pedig a meglévő építmények kiváltása megfelelő magasságú és szerkezetű tornyok kialakításával.

Az elhelyezés vonatkozásában jelentős javulás volt tapasztalható a Helyi Védelmi Bizottságok kialakításával, valamint a további szálláshelyeknél a létszámkivonással.

Ellátás (ruházat, élelmezés). A ruházat és egyéni védőfelszerelések mennyiségi és minőségi biztosítása és megléte eltérő volt a katonai szervezetek között. A feladat kezdeti időszakában a katonák a saját vásárlással (polár ruházat, sapkák, sálak, kesztyűk) igyekeztek védekezni a külső viszonyok ellen. Ennek következtében az állomány külső megjelenése meglehetősen heterogén volt. E tekintetben az idő múlásával jelentősen javult a helyzet, sokat segített a központilag biztosított, csapadékos, hideg időben használható ún. vegyvédelmi védőruházat. A ruházat minőségi felülvizsgálatot igényelt, hiszen a nyári hőmérséklet extrém magas értéke esetén az izzadságelvezetés (szellőzés) kevésbé volt hatékony.

¹⁰ Richard C. Atkinson – Ernest Hilgard: Pszichológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 524.

¹¹ Katonák állomásoznak Kiszállás határában. <http://halasmedia.hu/rovatok/kozelet/katonak-allomasoznak-kiszallas-hataraban> (Letöltés időpontja: 2018. 03. 02.)

Az élelmezésben nem a legoptimálisabb tápértékű élelmiszereket biztosította az ellátó. Az első időszakban csak fehér kenyér és fehér pékáru kerül az asztalra. A kalácsok, meggyes és pizzás csigák, a „nyomokban” sajtot vagy csokit és vaniliát tartalmazó croissant-ok nagy része nem aratott nagy sikert az állomány körében. A „rossz” szénhidrátban, zsírban gazdag és magas cukortartalmú élelmiszerek, italok jelentős részét az állomány nem szívesen fogyasztotta el. Huzamos idő után sok katonában alakult ki egyfajta averzió ezektől az élelmiszerektől. Nem érezték, hogy a kiemelt feladat megfelelő (nem kiemelt) ellátást is jelent, amely hatással volt a morálra is. Az idő előrehaladtával az élelmezésben fokozatos és ténylegesen minőségi javulás volt tapasztalható.

Pihentetés, szabadság. Az első időszakban a – ténylegesen, a katona otthonában eltöltött – pihentetési idő (4-5 nap) sokszor nem volt elegendő, hogy az állomány regenerálódjon, feltöltődjön. Az időjárási viszonyok változása, rosszabbra fordulása jelentősen megterheli az emberi szervezetet; ezt a katona immunrendszere, fizikai és mentális állapota egyértelműen jelzi. Ennek következményeként hamarabb fárad, feladatellátási képessége, potenciálja alacsonyabb szintű. A pihentetés, szabadság szerepe a nyári időszakban felértékelődik. Lehetnek egyéni igények is a szabadság időzítésével kapcsolatban, amelyeket a rendelkezésre álló feltételek mellett a parancsnoki állománynak mérlegelnie kell.

Figyelemmel arra, hogy a feladat-végrehajtás itthon, határainkon belül történt, a 2015–2016-os időszakban felmerült az igény a családtagok, hozzátartozók fogadására. Ez különösen fontos volt abban az időszakban, amikor a váltási rendet nem lehetett tartani, vagy az ünnepi időszakot fedett át. A pihentetés, szabadság szerepe az ünnepi – különösen a családokhoz kötődő – időszakban mindig felértékelődik. Az ünnepi időszakok váltási rendjében is jelentős javulás volt tapasztalható az idő előrehaladtával. Az ünnepi alkalmak, családi események mindig fontos pozitív érzelmi töltetet adhatnak a katonáknak, amely védőfaktor a feladatban jelentkező deficitek tolerálásához. Éppen ezért a vezető állománynak folyamatosan „monitorozni” kell az alegységében, hogy kik azok, akik esetén ez kiemelt szerepet tölt be.

Az információ, tájékozottság vonatkozásában

A feladat kezdetétől az egyik leggyakoribb és folyamatosan fennálló jelenség volt, hogy a személyi állomány többsége nem tartotta elegendőnek a tájékoztatást (Meddig lesz ő a feladatban vonva, meddig lesz az adott helyen, mikor fogják leváltani...?). Ez a kiszámíthatatlanság bevonta a katona hozzátartozóit, szeretteit, családját is ebbe a kontextusba. A katona sokszor került magyarázkodásba és mentegetési helyzetekbe, ha egy adott váltás nem valósult meg a tervezett időben. A hozzátartozók és a katona önmaga is frusztrálttá vált, és két tűz között őrlődött. Figyelme az otthoniakkal kialakult konfliktusok rendezésére irányult. A gyermekkel rendelkező katonák még sérülékenyebbek e tekintetben. Sokan jobbnak tartják a külföldi missziót, mert ott tudják és tudatosítják a távollétet. Ebben a feladatban itthon is vannak, meg nincsenek is. Előfordult, hogy a szabadságot megszakítva rendeltek vissza katonákat szolgálatellátásra. Az állományban tudatosítani kell: a migrációs tevékenység alakulása boríthatja a korábbi tervezési szándékokat; ezt fontos az állománynak tudnia. Megállapítható, hogy a „kiszámíthatatlansági faktor” az idő előrehaladtával jelentős mértékben csökkent, és a feladat az állomány egyre szélesebb körében vált tervezhetővé.

A hangulat (morál) vonatkozásában

A végrehajtás minőségét és hatékonyságát nagyban befolyásolja a személyi állomány hangulata. Az eddigi tapasztalatok alapján (a jövőbeni feladatok eredményes végrehajtása érdekében) elmondható: a vezető állomány a feladatot próbálta megértetni és elfogadtatni, kellő türelemmel, a kritikai észrevételek (elhelyezés, ellátás stb.) tudomásulvételével és a felmerülő kérdések megválaszolásával. Az állomány irányába fontos volt tudatosítani, hogy a feladat „forgatókönyvét” döntően a migránsok írják; a Magyar Honvédség vezetésének és állományának az adott helyzet kihívásaira a lehető legjobban választ kell adnia, sajátos tevékenységével és lehetőségeinek felhasználásával.

A KÖZVETLEN PSZICHOLÓGUSI MUNKA

A pszichológus az MH AIAK törzsében települt, és a szolgálati telefon biztosította, hogy a személyi állomány részére elérhetővé váljon a nap 24 órájában. A kététes váltási rend lehetővé tette, hogy kellően tájékozott legyen a szakember a feladattal kapcsolatban, valamint bejárja a felelősségi körzetet. Jelzés esetén szolgálati gépjárművel utazott az érintett alegységhez, ahol általában biztosították részére a zavartalan szakmai munka feltételeit, amely után a szükséges mértékben tájékoztatta az érintett előljáróját az esetleges további teendővel kapcsolatban.

A feladat-végrehajtás eddig eltelt időszakában a telepített pszichológusnak számos problémával kellett foglalkoznia. Ezek az esetek zömmel nem kifejezetten klinikai problémák, de hatással vannak az egyén érzelmi viselkedési állapotára, amely természetesen kihat a munkavégzés hatékonyságára. A pszichológus felé a leggyakoribb megkeresések a pihentetés és a kivonás iránti igény miatt merültek fel. Az eltelt időszakban – az érintett létszámhoz képest – elenyésző nagyságban jelentkezett az akut, sürgősségi beavatkozás. Ez esetben a megfelelő együttműködés és koordináció fontos volt az érintett alegység, az egészségügyi központ orvosa és a területileg elérhető egészségügyi ellátó intézmény között. A tevékenység során rendkívüli esemény a téma vonatkozásában nem történt.

Fontos eleme a szakmai munkának a megfelelő együttműködés a szervezeti elemek vezetőivel, a törzs állományával. A tapasztalatok kifejezetten jók e tekintetben. Kiemelt feladata a pszichológusnak a folyamatos monitorozás, hogy minél többet tartózkodjon az állomány tagjai között, és aktív résztvevője, alakítója legyen esetleges javaslataival a preventív munkának. A tapasztalatok azt mutatták, hogy a parancsnoki állomány is adekvátan viszonyul a konstruktív javaslatokhoz.

ÖSSZEZGÉS

Összességében a fizikai feltételek, felszerelések, elhelyezés, ellátás megfelelő biztosítását a katona erkölcsi megbecsülésként is értelmezheti, ami a kiemelt feladat mellett az „én is fontos vagyok” érzést erősíti, és ez a végrehajtónak járó elismerés, valamint tiszteletet, bizalmat hoz az előljáró irányában is.

A határrendészetben érintett állomány döntő többsége a teljes spektrumban képes volt ellátni a feladatát, azonban elengedhetetlen a folyamatos ellenőrzés és visszaellenőrzés, a fegyelem fenntartása. Az MH AIAK parancsnoki állományának kezdeményezései, amelyek folyamatosan tapasztalhatók voltak, jól szolgálták az állomány érdekeit és a hosszabb távon való mind hatékonyabb alkalmazást. Ezekhez elengedhetetlen az előljáró szervezetek és a felső vezetés részéről a nyitottság, a keretek közötti rugalmasság, a bizalom és a támogatás.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Atkinson, Richard C. – Hilgard, Ernest: *Pszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

Eredményes évet zárt az MH Egészségügyi Központ. <http://www.honvedkorhaz.hu/cikk/1289>

Farkas Ádám – Horváth Tibor – Padányi József – Petruska Ferenc: *A Magyar Honvédség feladatai, szerepének és helyzetének jogi aspektusai a tömeges migráció kapcsán*. In: Tálás Péter (szerk.): *Magyarország és a 2015-ös európai migrációs válság*. NKE, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2017.

Katonák állomásoznak Kisszállás határában. <http://halasmedia.hu/rovatok/kozelet/katonak-allomasoznak-kisszallas-hataraban>

Migrant crisis: Clashes at Hungary–Serbia border. <https://www.bbc.co.uk/news/world-europe-34272765>

Oatley, Keith – Jenkins, Jennifer M.: *Érzelmeink*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

Pál Ferenc: *A szorongástól az önbecsülésig*. Kulcslyuk Kiadó, Budapest, 2012.

Pszichológiai osztály. <http://www.honvedkorhaz.hu/cikk/341>

Pszichológusok szakmai etikai kódexe (SZEK). Magyar Pszichológiai Társaság – Magyar Pszichológusok Érdekvédelmi Egyesülete, Budapest, 2004. 05. 15. <http://mpt.hu/wp-content/uploads/2014/10/Pszich%C3%B3gusok-Szakmai-Etikai-K%C3%B3dex.pdf>

Suls, Jerry: *Az érzelmek, a stressz és a személyiség*. In: Forgács József (szerk.): *Az érzelmek pszichológiája*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2003.

Szegedi Péter: *Gondolatok a Magyar Honvédség szervezeti kultúrájának fontosságáról*. Repüléstudományi Közlemények, 2011. 04. 15. http://www.repulestudomany.hu/kulonszamok/2011_cikkek/Szegedi_Peter.pdf